

סקירת ספרים חדשים

בעריכת אלישבע סדן

Social Work as a Profession: A Comparative Cross-national Perspective

Idit Weiss & Penelope Welbourne (Eds.)

Birmingham: Venture Press. 2007. 251 pages

סקר: אורי אבירם¹

כל המתבונן במדינת הרווחה המודרנית אינו יכול שלא להבחין בתפקידם המרכזי של העובדים הסוציאליים. עובדים סוציאליים מצויים כיום במגוון שירותים במגזר הציבורי, הפרטי ובמגזר השלישי, מספקים שירותים חברתיים לאנשים במצוקה ומעורבים בניסיונות לשינוי חברתי שתכליתם לשפר את איכות החיים של בני האדם. הם פועלים כיום בלמעלה ממאה מדינות שונות בעולם (IASSW, 2002).

מאז שהוועד הלאומי של היישוב היהודי בארץ ישראל הקים לפני כ-80 שנה את המחלקה הראשונה לעבודה סוציאלית בארץ, גדל בהתמדה מספרם של העובדים הסוציאליים, וכבר לפני כעשור הוא עמד על 10,000 (שפירו, שרר, קורין-לנגר ווייס, 2002). זהו אחד המקצועות האקדמיים המבוקשים ביותר בין הפונים ללימודים במוסדות להשכלה גבוהה בישראל. כיום מוצעות תוכניות לימודים בעבודה סוציאלית בחמש אוניברסיטאות ובחמש מכללות, ומדי שנה מקבלים כאלף סטודנטים תארים בעבודה סוציאלית (למ"ס, 2007).

עם כל זאת, מן הראוי לזכור שמקצוע העבודה הסוציאלית הוא מקצוע צעיר יחסית, המחפש עדיין את דרכו ומבקש לבסס את מעמדו כפרופסיה. ראשיתו בשלהי המאה ה-19, ועיקר

1 פרופסור אמריטוס, בית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית ע"ש פאול ברוואלד, האוניברסיטה העברית בירושלים, פרופסור במחלקה לעבודה סוציאלית במכללת ספיר.

התפתחותו במאה השנים האחרונות (Brieland, 1995; Wenoucur & Reich, 1989). התפתחותו של המקצוע משקפת את רצונה של החברה להתמודד כהלכה עם בעיות חברתיות, וזאת ממניעים ערכיים של דאגה לאנשים במצוקה ומתוך אחריות הדדית וכן בשל שאיפתה של החברה לשמור על הסדר החברתי הקיים. גורם אחר המסביר את התפתחותו של המקצוע הוא האינטרס של אנשי המקצוע להתפתח, לרכוש הכרה חברתית ומוניטין ולבסס את מעמדם המקצועי והתעסוקתי.

לאור ההתפתחות רחבת ההיקף של העבודה הסוציאלית עולות השאלות אם יש למקצוע אפיונים משותפים, למרות השוני בין הארצות והתרבויות שבהן הוא פועל, ואם יש שוני מהותי המוכתב מתוך הנסיבות והבעיות החברתיות בסביבה שהוא פועל בה. במלים אחרות, האם המקצוע הוא מקצוע אוניברסלי בעל תכונות משותפות, למרות הבדלי מקום וזמן (Weiss, 2005).

הקובץ עבודה סוציאלית כפרופסיה מציב מול הקורא שאלות יסוד המעסיקות, הן את אנשי מקצוע העבודה הסוציאלית והן חוקרים העוסקים בחקר הפרופסיות בכלל. האם המקצוע אכן הוא אותו מקצוע בכל הארצות שבהן הוא קיים? האם יש יסודות משותפים למה שקרוי מקצוע העבודה הסוציאלית? כיצד מתבטא השוני לאור הבעיות הייחודיות של הארץ שבה מדובר? האם המקצוע רכש מעמד מוכר בחברה, וזכה לייחודיות בטיפול בתחום שירותים מוגדר ולאוטונומיה בפעילותו הפרופסיונלית? העורכות, ד"ר עידית וייס-גל ופנלופה וולבורן, חוקרות מישראל ומבריטניה העוסקות בחקר הפרופסיה והפרקטיקה של העבודה הסוציאלית, מנסות להשיב על שאלות אלה בעזרת תיאור וניתוח של המקצוע בעשר מדינות שונות.

הקורא יכול ללמוד שמקצוע העבודה הסוציאלית הוא מקצוע צעיר המצוי עדיין בתהליך התגבשות. למרות השוני בפרקטיקה של העבודה הסוציאלית בארצות השונות, אנו מגלים שהגרעין דומה. המקצוע מנסה להתמודד עם בעיות חברתיות הנובעות מעוני, מצוקה והדרה חברתית, והוא מונחה בידי ערכים של כבוד האדם וחירותו, שוויון וצדק חברתי. יחד עם זאת, עם כל הדמיון והבסיס המשותף של הפרופסיה, הספר מראה שיש שוני בהדגשה של כיוונים מסוימים. בארצות מסוימות המקצוע מתמקד ביחיד ובמשפחה ומנסה לסייע להם להתמודד עם קשייהם ובעיותיהם, ואילו בארצות אחרות הדגש הוא על שינוי חברתי והתערבות ברמה הקהילתית. למרות ההדגשים השונים של המקצוע בארצות שדווח עליהן בספר, המשותף לאנשי המקצוע הוא המאמץ לקדם ולבסס את הסטטוס המקצועי של הפרופסיה.

הספר מביא לקורא תיאור וניתוח של עבודה סוציאלית בעשר מדינות שונות ונכתב בידי מומחים בנושא מכל אחת מהמדינות שנבחרו: צ'ילה, גרמניה, הונגריה, הודו, מקסיקו, דרום אפריקה, ספרד, שוודיה, בריטניה וארצות הברית. כל הקורא את הרשימה יכול להבחין שאין

היא אקראית ושהעורכות התכוונו להציג מגוון רחב של דפוסי פרקטיקה של העבודה הסוציאלית, כדי לשקף שונות פוליטית, חברתית וכלכלית, שבתוכן היא פועלת, וללמוד על הדומה והשונה בפרופסיה. מובן שלאור המספר הגדול של המדינות שבהן יש עבודה סוציאלית, לא היה ניתן לייצג את המגוון כולו. העורכות עצמן מציינות את העובדה שאין ייצוג למדינה מוסלמית וכן שנעדר מקומה של סין בין המדינות הכלולות בספר.

בהקדמה לקובץ השכילו העורכות להבהיר לקורא את השאלות העיקריות שהספר עוסק בהן ואת הקווים המנחים שנתנו לכותבי הפרקים השונים. בפרק הסיכום הן מסכמות את המשותף והשונה בעבודה סוציאלית במדינות השונות שדווח עליהן ועומדות על הסוגיות העיקריות של המקצוע בעת הזו.

העורכות הנחו את הכותבים לנתח את האפיונים של העבודה הסוציאלית בארצות השונות תוך שילוב שתי גישות תיאורטיות לבחינת מידת הפרופסיונליזציה של המקצוע: האחת מתבססת על תכונות או יסודות (Attributes) של פרופסיה לעומת תחום עיסוק, והאחרת מתבססת על תיאוריות העוסקות בכוח ובשליטה. על סמך שתי גישות אלה, המהוות מסגרת לניתוח ההיבטים המבניים והתהליכיים של הפרופסיה, התבקשו הכותבים להתייחס לשמונה היבטים שונים המשקפים את תכונותיו ומעמדו של המקצוע: בסיס הידע הספציפי של הפרופסיה; ההכרה הציבורית במקצוע; מידת המונופול שיש לו במתן שירותים לנושאים ספציפיים; אוטונומיה פרופסיונלית; הכשרה ממוסדת למקצוע; אמות המידה לאתיקה מקצועית; ביטויי ואפיוני הארגון הפרופסיונלי; מעמדו ורמות השכר שלו בחברה. באמצעות בחינת שמונה היבטים אלה ביקשו העורכות להסיק מסקנות על רמת הפרופסיונליזציה של העבודה הסוציאלית בארץ הספציפית.

מטבע הדברים לא כל הפרקים שווים ברמת הכתיבה והניתוח. יש כאלה שהקפידו יותר על ההנחיות, ואחרים כנראה הקפידו פחות. יחד עם זאת, הקובץ בכללותו נותן לקורא תמונה מלאה ומקיפה על העבודה הסוציאלית בפרספקטיבה בינלאומית בימינו. כקורא ישראלי הצטערתי לגלות שמקומה של ישראל נפקד בין הארצות שנסקרו. דומני שבהשוואה בינלאומית מעמדה של העבודה הסוציאלית בישראל וההישגים שהשיגה כפרופסיה ב-80 שנות פעולתה בארץ אינם מבוטלים כלל ועיקר (שפירו ואחרים, 2002). בפרק הסיכום העורכות אכן מציינות שבישראל זכה המקצוע להגדרה ספציפית של הרגולטור כבעל בלבדיות בעיסוק בתחומים מסוימים, בעוד שאין זה כך אף באחת מהארצות שנסקרו (עמ' 231).

במהלך קריאת פרקי הספר הקורא לומד על הכיוונים העכשוויים של התפתחות המקצוע בארצות השונות, על הדומה והשונה ביניהן, ויכול לעמוד על הסוגיות העיקריות של הפרופסיה בדרך לגיבוש הלגיטימציה החברתית שלה ולחיזוק מעמדה. הקובץ מצביע על ההתקדמות הרבה בתהליך הפרופסיונליזציה בעבודה הסוציאלית, אך גם על החסרים

והגורמים הבולמים אותה. אחת הסוגיות המשותפות, העוברת כחוט השני בכל הפרקים ומעסיקה את המחברים, היא השאלה כיצד ניתן לבסס את העבודה הסוציאלית כפרופסיה והצורך לחזק את גוף הידע המקצועי ולהתאימו להקשר הספציפי שהפרופסיה פועלת בתוכו.

פרק הסיכום מנתח את הממצאים של הפרקים המתארים את העבודה הסוציאלית במדינות השונות. הניתוח מתבסס על המסגרת המושגית שהותוותה בהקדמה לספר. פרק זה יכול לעמוד אף בפני עצמו כניתוח מעולה של תכונותיה של העבודה הסוציאלית בפרספקטיבה בינלאומית וכדיון בסוגיות העיקריות שהמקצוע מתמודד עמן. דומני כי המבקש להעמיק בתחום עשוי למצוא תועלת בכך שיקדים ויקרא את ההקדמה והסיכום לפני שיקרא את הפרקים השונים, ועם סיום קריאת הפרקים יחזור ויקרא שוב את פרק הסיכום.

הספר כתוב רובו ככולו בשפה ברורה, והקריאה בו קולחת. הוא ערוך היטב וממוקד כהלכה, תוך הבלטת העיקר והבלעת החלקים הפחות חשובים. כמו כל ספר טוב, במהלך קריאתו הוא מעורר את הקורא להרהר גם בנושאים שלא עלו בו במפורש, אך עשויים להיות חשובים לעצם העניין; למשל: בחינה השוואתית של דינמיקת ההתפתחות של המקצוע בהקשר התרבותי הספציפי של הזמן והמקום שהוא פועל בהם; הייחודיות של הפרופסיה בשימוש בשיטות התערבות ספציפיות ומידת השימוש בהתערבויות המבוססות על ראיות; בחינת התהליכים של הקשר עם מקצועות אחרים; ההגדרה המשתנה של גבולות המקצוע והמשא ומתן המתנהל על הגדרות של טריטוריה בלבדית וטריטוריה שולית של הפרופסיה והמעבר ביניהן; ועוד נושאים אשר לא היו יכולים ולא היו צריכים להיכלל בקובץ מעין זה.

הקורא אינו יכול שלא להכיר בחשיבותה של העבודה הסוציאלית במדינת הרווחה המודרנית. מתברר שגם מדינות שעד לאחרונה נמנעו מסיבות שונות, פוליטיות ואחרות, מלפתח את העבודה הסוציאלית, עושות זאת. מתברר שלמרות רמת שכר נמוכה יחסית, רבים (כמו בישראל) מבקשים ללמוד את המקצוע.

הקובץ עומד על האתגרים הרבים המוצבים עדיין לפני המקצוע. מעמדו החברתי עדיין חלש, רמת השכר יחסית נמוכה, בסיס הידע במקרים לא מעטים מחייב חיזוק, וההתערבויות המקצועיות מבוססות על ראיות רק בחלקן. כמו כן לא תמיד הוא יכול לתת את מלוא הביטוי לנורמות אתיות, ובלא מעט מקרים הוא תלוי במשטר הפוליטי ובתכתיבים ארגוניים של המעסיק שבא פעמים רבות מהמגזר הציבורי.

הבוחן את התפתחות הפרופסיה ומעמדה על פי מדדים פנימיים שלה, כלומר ההכרה וההתארגנות המקצועית של המקצוע ומספר סממנים אחרים המבחינים בין מקצוע לתחום עיסוק, אינו יכול שלא להכיר במידת ההתקדמות של המקצוע. ואולם על פי אמות מידה חיצוניות, כהגדרת העורכות, כלומר ההכרה והמעמד הציבורי הניתנים למקצוע בסביבתו

התפקודית, המצב עדיין רחוק מלהשביע רצון. האם מעמד זה משקף את סוג האוכלוסייה שהמקצוע מטפל בו? האם המעמד החברתי של מקצוע העבודה הסוציאלית מלמד על יחסה של החברה לאנשים במצוקה ולקבוצות מודרות? הקובץ המתאר ומנתח את התפתחותה של העבודה הסוציאלית ואת מעמדה במדינות שונות בעולם מעורר לא מעט מחשבות על יחסנו לאוכלוסייה שהעבודה הסוציאלית אמורה לטפל בה ומעורר בנו לא מעט הרהורים על החברה שאנו חיים בה.

כשרק הגיע הספר לידי, וראיתי את הכותרת, חשבתי שהוא עשוי לעניין בעיקר את חוקרי הפרופסיה של העבודה הסוציאלית. אך ככל שהתקדמתי בקריאתו והעמקתי בו, כך התרחב בעיני חוג קוראיו הפוטנציאלי. קובץ זה צריך להיות ספר חובה לכל מי שלומד עבודה סוציאלית ולכל מי שעוסק בפועל במקצוע. העוסקים בהיבטיו השונים של המקצוע בעולם גלובלי ימצאו בו עניין רב. גם המתעניינים בסוציולוגיה של הפרופסיות ובחקר מקצועות הסיוע האנושי יוכלו ללמוד רבות ממנו. ולבסוף, אני סבור שראוי שכל העוסקים בחקר מדינת הרווחה, מעצבי מדיניות חברתית ומקבלי החלטות, נותני שירותים סוציאליים ואלה המתעניינים במדינת הרווחה ובשירותים הסוציאליים, גם אם אינם עובדים סוציאליים, יקראו את הספר.

מקורות

למ"ס (לשכה מרכזית לסטטיסטיקה) (2007). שנתון סטטיסטי לישראל, 58. ירושלים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

שפירו, ש', שרר, מ', קורין-לנגר, נ' ווייס, ע' (2002). התפתחות מקצוע העבודה הסוציאלית בישראל. חברה ורווחה, כב, 135-152.

Brieland, D. (1995). Social work practice: History and evolution. In *Encyclopedia of social work* (19th edition), (Vol. 3 pp.2247-2258).

IASSW (International Association of Schools of Social Work) (2002). *Directory*. Southampton: IASSW.

Weiss, I. (2005). Is there a global common core to social work? A cross-national comparative study of BSW graduate students. *Social Work*, 50, 101-110.

Wenocur, S. & Reich, M. (1989). *From charity to enterprise: The development of American social work in a market economy*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press.

הדרה חברתית וזכויות אדם בישראל

יאיר רונן, ישראל דורון, ורד סלונים-נבו (עורכים)

תל אביב: הוצאת רמות, אוניברסיטת תל-אביב. 2008. 351 עמודים

סקרה: עידית בליט-כהן¹

פרקי הספר הדרה חברתית וזכויות אדם בישראל נכתבו בידי מחברים שונים, רובם אנשי אקדמיה מתחומים שונים העוסקים בשני הנושאים שבכותרת הספר: זכויות אדם והדרה חברתית. לאורך הספר המחברים מבקשים להצביע על הקשר האינהרנטי בין שני עולמות תוכן אלה. הספר מחולק לארבעה שערים: דרכי שיח; מעגל החיים; נשים; בדווים ופלסטינים. חלוקת השערים מקלה על הקריאה ומאפשרת לזה המתעניין בנושא ספציפי לגשת ישירות לאותו נושא. הספר פורס יריעה רחבה במיגוון נושאים ומשקף את המורכבות הרבה שבעולמות התוכן הקשורים להדרה חברתית ולזכויות אדם.

המושג "הדרה חברתית" הוא מושג חדש יחסית במדעי החברה. הוא מאפיין את אחד התהליכים הבולטים בתקופה הפוסט מודרנית. פירסון הגדיר הדרה חברתית כתהליך המונע מפרטים ומשפחות, קבוצות ושכונות את המשאבים הדרושים להם לשם השתתפות חברתית, כלכלית ופוליטית בחברה. התהליך הוא בראש ובראשונה תוצר של עוני והכנסה נמוכה, אבל מחזקים אותו עוד גורמים, כגון אפליה, רמת חינוך נמוכה וסביבת מגורים דלה (Pierson, 2002). גם על פי לוויטס ואחרים הדרה חברתית פירושה העדר או שלילה של משאבים, זכויות, טובין ושירותים ואי יכולת להשתתף בקשרים חברתיים ובפעילויות הנגישות לרוב האנשים בחברה, במישור הכלכלי, החברתי, התרבותי או הפוליטי. הדרה חברתית משפיעה הן על איכות החיים של הפרטים החיים בחברה והן על הלכידות החברתית של כלל החברה (Levitas, Pantazis, Fahmy, Gordon, Lloyd, & Patsios, 2007).

שתי הגדרות אלה מלמדות, שתופעת ההדרה החברתית נוגעת לכל מי שמעוניין בקיום חברה צודקת ומתוקנת ושאינ מקצוע אחד אשר לו המונופול לעסוק בתופעות הקשורות להדרה או בקבוצות אוכלוסייה מודרות. בהקשר זה הספר מביא, כאמור, לאורך הפרקים השונים, הסתכלות מעניינת ורחבה על התופעה. שני הפרקים הראשונים של השער הראשון, על הדרת האחר, מאת יאיר רונן ומשה קליין, ועל השיח הכלכלי והשיח המשפטי בתחום ההדרה החברתית, מאת רן רביב ועופר סיטבון, מדגישים בעיקר את השיח המשפטי סביב נושאי ההדרה. פרקים אלה קשים לקריאה לאלה שלא מצויים בתחום

1 עובדת סוציאלית קהילתית, מרצה ומלמדת פרקטיקה קהילתית בבית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית ע"ש פאול ברוואלד באוניברסיטה העברית ומרכזת פרויקט בבית הספר המקדם שותפות בין האקדמיה לקהילה.

המשפטי. מכיוון שהספר פותח בפרקים אלה, הקוראים מקבלים את התחושה ששיח הזכויות נשאר בידי אנשי המשפט והחוק, כלומר משפטים ועורכי דין. קורא שאינו מתמצא בתחומים אלה ימצא את עצמו מודר ונבוך במידה כלשהי.

הפרק השלישי של השער הראשון, מאת יעל פרץ וורד סלונים-נבו, מתייחס לקשיים בשיח שבין העובד הסוציאלי לאימהות שילדיהן הורחקו מהבית בצו בית משפט. מטבע הנושא, הפרק מחזיר את הדיון בעיקר לזירת העובדים הסוציאליים, אך עדיין מושם דגש על הדרה חברתית ומשפטית, מכיוון שמדובר בהורים שילדיהם הוצאו מחזקתם בצו בית משפט.

השער השני של הספר מתייחס למעגל החיים. שער זה מורכב מארבעה פרקים הנעים מהדרה של ילדים ובני נוער עד הדרה של זקנים. בשער זה ברצוני להתייחס במיוחד לפרק של אבי גולדפרב. פרק זה דן בהדרתם של בני נוער על ידי תיוגם. גולדפרב מצביע על בני נוער בהקשר של העידן הפוסט-מודרני, ומסביר איך קשורות תרבות הטרנס והפוליטיקה הישראלית, אלימות בני נוער ואלימות בירוקרטית קשר הדוק לתופעת ההדרה של בני נוער. עוד הוא מביא מקרה של צעיר בטיפול, מתאר את הרקע וההיסטוריה המשפחתית שלו, את המודל הטיפולי ואת הטיפול עצמו. גולדפרב מציע הסתכלות רעננה וייחודית על שלב זה במעגל החיים בהקשר של הדרה חברתית.

השער השלישי של הספר מורכב משני פרקים שעניינם נשים. הפרק של נעמי וינר-לוי מתאר את תופעת הנשים הדרוזיות שבחרו לשבור את הנורמה הקהילתית ויצאו ללמוד באוניברסיטאות ובמוסדות להשכלה גבוהה. הפרק מביא את קולן של הנשים עצמן, האומרות שלמרות ניסיוןן להשתתף בחברה הן עדיין סובלות מתופעות הקשורות להדרה, לא רק בקרב הקהילה שלהן, אלא בחברה הרחבה. כפי שמתארת זאת אחת המרואיינות:

[...]תפסתי את עצמי תקועה בין שני עולמות. לא יכולה להשתלב בעולם המודרני, ולא יכולה לחזור לכפר, להיות שוב סיהם הכפרית, איך שיצאתי פעם מהכפר[...] ואני תקועה בין שני העולמות (עמ' 240).

סוגיה דומה נדונה בשער הרביעי והאחרון בפרק מאת צופית גורן, חגית פרץ, ח'יר אלבוז ולאח קסן, המתאר את הטיפול הסוציאלי בנערות בדואיות בסיכון. הפרק חושף את המורכבות הרבה שבטיפול בנערות אלה, טיפול התובע רגישות תרבותית והכרה וכיבוד של התרבות האחרת, במקרה זה הבדואית.

שני פרקים מעניינים אלה מחדדים את הרגישות שעל עובדים סוציאליים לפתח בבואם לעבוד עם קבוצות אוכלוסייה (על פי רוב נשים), המודרות בעצמן בקהילות המודרות ממילא. במקרים אלה, הקושי להגיע לאותן נשים ולשמוע את קולן מוביל לסכנה של סטריאוטיפיזציה ותיוג שישקפו בעיקר את הזרם המרכזי של הקהילה, וכך יודרו אותן קבוצות פעמיים. בהקשר זה זכור לי מקרה של סטודנטית עיוורת, עולה חדשה מאתיופיה, שהשתתפה בקורס שלימדתי על הדרה חברתית וזכויות אדם. לאחר הזמנות חוזרות

ונשנות מצדי היא הסכימה לספר מול כל הכיתה את חוויותיה כאישה שחורה, עולה חדשה ועיוורת בחברה. היא פתחה את סיפור חייה כך:

אני יצאתי מופסדת מכל הכיוונים. אני גם אישה, גם שחורה וגם עיוורת. עיוורת ולא חירשת; למרות שהאנשים שעוברים לידי מדברים עלי, כי הם בטוחים שאני לא אשמע, שאם אני עיוורת, אני בטח גם חירשת.

על פי רוב נמצא שאנשים אלה מודרים מעצם הדיון על מצבם. הם שונים מאוד ואינם חלק מהחברה או מהקהילה שהם חיים בה.

הפרק המרתק של יניב בן-הרוש, ג'ולי צוויקל ויאיר רונן אודות נשים שנסחרו לצורכי זנות בישראל מציב לפנינו שאלות נוקבות סביב שאלת ההסכמה והרצון החופשי של הנשים להיסחר ולעסוק בזנות. נראה שהתעלמות משאלות אלה בשיח הציבורי משרתת את המשך הדרתן של הנשים הנסחרות ובעצם מאפשרת, לא רק את המשך הסחר, אלא גם את המשך ניצולן בידי גברים מהישוב. לא מעט נכתב על סחר בנשים בשנים האחרונות, אך דומני שפרק זה מעורר מחשבה ומטיל זרקור אחר, שונה על תופעה חמורה זו.

הספר נחתם בפרק של אריק אשרמן, מנכ"ל רבנים למען זכויות אדם. הפרק פותח בדיון סביב מושג ה"אחר" ביהדות בהקשר הישראלי, ומתמקד בעיקר בפלסטינים ובסוגיות הקשורות להתנהלות הישראלית הפוליטית (בעיקר הצבאית) בשטחים שתחת הכיבוש הישראלי. בשונה מיתר פרקי הספר, הכותב בפרק זה משתף את הקורא בעמדותיו הפוליטיות, ולכן הוא נקרא כמסמך פוליטי יותר מאשר כמסמך אקדמי. אני תוהה אם דווקא פרק מסוג זה היה צריך לחתום את הספר. נראה לי שספר כמו זה שלפנינו, המכיל מגוון כה רב של נושאים וסוגיות, היה יכול להציג תמונה רחבה יותר גם בהקשר זה. זאת במיוחד לאור העובדה שהעורכים הקפידו להכיל לאורך כל הספר קבוצות שונות ומגוונות מהחברה הישראלית. אני חוששת שיהיה מי שיטען שבבחירתם בפרק אחרון זה היה ניסיון להדיר קבוצות חברתיות אחרות, אשר השקפותיהן הפוליטיות אינן קרובות לאלה של אשרמן או מתיישרות עמן.

באופן כללי, אף שבספר פרקים שנכתבו בידי מחברים שונים, וכולם דנים בסוגיית ההדרה החברתית וזכויות האדם, אין בו חזרות. כל פרק ייחודי ומצליח לספק זווית ראייה מעניינת לתופעה הנידונה בספר. אנשי מקצוע המתעניינים בתחום החברתי, ובעיקר עובדים סוציאליים, ימצאו בו עניין רב.

מקורות

Levitas, R., Pantazis, C., Fahmy, E., Gordon, D., Lloyd, E., & Patsios, D. (2007). *The multi dimensional analysis of social exclusion*. Bristol Institute for Public Affairs, Bristol.

Pierson, J. (2002). *Tackling social exclusion*. Routledge, London.

משבר ותמורה במדינה חדשה: חינוך, דת ופוליטיקה במאבק על העלייה הגדולה

אליעזר דון יחיא

ירושלים: יד יצחק בן צבי, 2008. 515 עמודים

סקרה: יעל ישי¹

עם אישור חוק חינוך חובה (1953) הביע נתן אלתרמן בהטור השביעי (כרך ב, עמ' 407) את התפעמותו במלים האלה: "איזה לחץ מוצנע, שבסתר הוא מרעיד את לבב האומה, היא חותמת על חוק-של-בית-ספר ועיוורה היא מאור ודמעה." חוק זה, וההכרה בזרמי החינוך שליוותה אותו, שיכך את אחד המשברים החמורים ביותר שפקדו את החברה הישראלית בשנים הראשונות לריבונותה – משבר החינוך. למשבר מסוג זה (המכונה משבר מערכתי) יש סימנים מספר: הוא אינטנסיבי, מקיף שכבות רחבות באוכלוסייה ומתפרס על פני כל תחומי החיים החברתיים, התרבותיים והפוליטיים. על פי רוב המשבר קשור לתמורות עמוקות ומרחיקות לכת במבנה החברתי ובמערכת הפוליטית, והוא גם משפיע על תהליכי השינוי (עמ' 3). המשבר המתואר בספרו של פרופ' דון יחיא היה אמנם סביב חינוך הילדים, אך סימניו ניכרו היטב בזירה הפוליטית ובקשרי הגומלין שבין הדת למדינה. התמורות שחוללו אותו היו גלי העלייה ההמונית לישראל בראשית שנות ה-50. הכותב הוא מבכירי המומחים בארץ לשלושת התחומים גם יחד: לפוליטיקה, לדת ולחינוך. ספר זה פורס יריעה רחבה שמאגדת את שלושתם, במיומנות, בפירוט ובהרחבה, לכדי מסכת אחת.

היחסים בין הדתיים לחילוניים (שברבות הימים הפכו להיות יחסי דת-מדינה) מרחיקים עד ראשית ימיה של הציונות. על המדוכה היו נושאים אידיאולוגיים (דוגמת שבת וכשרות), נושאים הקשורים בתחרות על משאבים (כגון מימון מוסדות ושירותי דת) וסוגיית החינוך, שלה מיוחד פרופ' דון-יחיא את ספרו. המעבר מהחברה הוולונטרית של היישוב לממסד הריבוני והעלייה הגדולה בשנים הראשונות למדינה העצימו והרחיבו את משבר החינוך. למחלוקת בבסיס המשבר היו שני היבטים: ארגון החינוך ותחרות על תלמידים. המאבק על ארגון החינוך שיקף את אחת המחלוקת הבסיסיות במדינת ישראל הצעירה. גרסה אחת, הממלכתית, ראתה בו כור היתוך הצורך את הבאים בשעריו למקשה אחת. גרסה אחרת לא ראתה הצדקה בטשטוש הייחודיות של זרמים ומחנות, והחזיקה שלכל אחד

1 פרופסור אמריטוס, בית הספר למדע המדינה, אוניברסיטת חיפה.

מהם זכות קיום תחת כנפיה של המדינה. השאלה הרלוונטית לחינוך היתה אם לשמר את שיטת הזרמים שנהגה בתקופת היישוב או שמא להחיל חינוך אחיד. שתי הסוגיות היו שלובות זו בזו (אף כי הראשונה היתה קלה יותר לפתרון), אך לבו של העניין היה מאבק על אידיאולוגיה, על כוח ועל משאבים, שביטוי היה תחרות בין הזרמים והמחנות הפוליטיים שעמדו מאחוריהם על גיוס תלמידים למוסדות החינוך שלהם. גיוס תלמידים היה לא רק לשם שמים והוא לא נועד רק למטרות חינוכיות. התחרות היתה לא רק על תכנים חינוכיים, אלא על מאגרי עוצמה פוטנציאליים. התלמידים היו מאגר חשוב של קולות, של תמיכה ציבורית ושל עורף אידיאולוגי. לכאורה רווחה באותה תקופה שיטת "המפתח" שהיתה מבוססת על מכסות שנקבעו עוד בתקופת המנדט, אך הלכה למעשה התנהלה תחרות פרועה על ילדי העולים. יש תיעוד נרחב על כך שביישובי עולים הופעל לחץ על הורים, דרך כפייה וניצול חולשתם, להתנער מהדת ולשלוח את ילדיהם למוסדות זרם העובדים. פרופ' דון-יחיא מביא בספרו עדויות רבות על התנכלות עובדי המחנות הפוליטיים החילוניים לחינוך הדתי ועל יחסם העוין כלפי אורח החיים המסורתי של העולים. כפי שקורה במשבר מערכתי, גלש המאבק על החינוך גם למישור המנהלי והפוליטי. היו מעורבים בו מפלגות פוליטיות והמוסדות שהיו קשורים איתן במישורין או בעקיפין. מוסדות מנהל החינוך וועדת החינוך של הכנסת התקשו לטפל במשבר. אפילו הורים, שבדרך כלל לא היה להם פתחון פה באותה תקופה, כתבו תלונות וארגנו מחאות.

התזה המרכזית של הספר היא שעל אף חומרת המשבר (ואולי בגללה), הוא נפתר באמצעים של "פוליטיקה הסדרית". עיקרה של פוליטיקה זו הוא היכולת של מנהיגי המחנות היריבים לשתף פעולה במאמץ להסדיר את המחלוקת ביניהם בדרכי שלום ועל בסיס מוסכם. פוליטיקה הסדרית (politics of accommodation) רווחת במספר מדינות באירופה שיש בהן שסעים על בסיס דתי או חברתי. המקרה של משבר החינוך מעיד על הרלוונטיות שלו לישראל. לכאורה היו עומק המחלוקת והיקפה מכשול לפשרה. גם שילוב מרכיבים חברתיים, פוליטיים ואידיאולוגיים בסוגיית החינוך הרחיק את הפתרון. יחד עם זאת, כפי שמראה פרופ' דון יחיא בבהירות, ניתן להסביר את יישוב המשבר, במגבלות תיאורטיות ואמפיריות, באמצעות מודל הפוליטיקה ההסדרית. הדרך לפתרון המשבר היתה עקלתונית ורבת מכשולים, אך בהדרגה הגיעו הצדדים הנצים לפתרון מוסכם. התביעה למינוי ועדת חקירה, שהעלו נציגי המפלגות הדתיות, נענתה עם הקמתה של ועדת פרומקין (1950). למרות הניסוח הזהיר היה ברור שיש אמת בהאשמות ושדרוש מפנה ביחסה של מדינת ישראל כלפי החינוך הדתי. צעד זה כבר תרם להפגה מסוימת של המתח, אך עדיין היו דרושים עוד צעדים (ביניהם חחרמת השרים הדתיים את ישיבות הממשלה), שלוו במשא ומתן הפכפך ליישוב המשבר. התפתחות הממשלה בשנת 1951 הקצינה את המשבר עד איום על יציבות המערכת הפוליטית. יחד עם זאת, רצונם של החוגים הדתיים להמשיך להיות שותפים בקואליציה ונכונות מפלגת השלטון לאפשר לעולים במחנות לבחור בין שתי מגמות שוות זכויות בפקוח ממשלתי, שאחת מהן דתית,

תרמו לפתרון משבר זה. אמנם הצדדים לסכסוך הרבו להשתמש בפעולות הרתעה ולהשמיע איומים שלא היו מעוניינים לממשם, אך בסופו של דבר היו מוכנים להגיע לפשרה שתוצאותיה הן הסדר החינוך הממלכתי והכרה בחינוך הממלכתי דתי. הפוליטיקה של ההסדרה המחיישה את הכרת הצורך בשיתוף פעולה בין המחנות השונים לשם שמירת האחדות הלאומית והיציבות המדינית (עמ' 323).

פרופ' דון יחיא אינו צובע את הפוליטיקה הישראלית דאז בצבעים ורודים של "הסדרה". נהפוך הוא: הוא מציין בפירוש חריגות מחוקי ההסדרה, כגון הפרה שיטתית של הסכמים, מנהיגות בלתי מתפשרת ובעיקר פירוק השותפות הקואליציונית. יחד עם זאת, מחויבותם הבסיסית של המנהיגים משני הצדדים להגיע להסדר מלמדת, שמשבר חמור עשוי להמריץ חיפוש פתרונות, ובתנאי שלא יפגעו באינטרסים חיוניים של הצדדים המעורבים. גם הירידה בהיקף הבעיה (ירידה במספר העולים שהגיעו לישראל) הרגיעה את הרוחות. משבר החינוך, לא רק שלא פגע בחוסנה של החברה הישראלית, אלא תרם לשינויים שחזקו את יציבותה.

סקירה קצרה כזו חוטאת לספר, הגדוש, כאמור לעיל, בפרטים, עובדות והערכות. זהו אחד מיתרונותיו. מחברו הפך כל אבן כדי לדלות את העובדות ההיסטוריות. פרופ' דון יחיא לא הסתפק בתיאור ההיסטורי, אלא הציב את המקרה בתוך מסגרת תיאורטית, עשויה נדבכים שונים, שמאפשרת לשבח את משבר החינוך בישראל בפסיפס המגוון של פוליטיקה במדינה שסועה ומפולגת. מבחינה זו כוחה של התיאוריה יפה גם לישראל בת זמננו, חרף העובדה שהספר מציג פרשה היסטורית שמקורה בתקופה המעצבת של המדינה. המדינה עדיין שסועה ומפולגת, לא רק בנושאים של דת ומדינה, אלא סביב סוגיות יסוד של זהות, גבולות ושוויון חברתי. קריאת ספרו של פרופ' דון יחיא מעלה תחושה של החמצה. מדוע החמיצה מדינת ישראל, בששת העשורים שחלפו מאז כינון ריבונותה, את עקרונות הפוליטיקה ההסדרית? מדוע לא השכילה למצוא את המאחד ואת המכנה המשותף שיאפשר בניית מדינה שאזרחיה "מסכימים שלא להסכים"?

שני היתרונות הבולטים של הספר הם הפירוט ההיסטורי, שפורס יריעה רחבה ומעמיקה, והזיקה למסגרת תיאורטית בעלת תוקף ותחולה רחבים. יתרונות אלה הם גם נקודות התורפה של הספר. העובדות תורמות להארת ההיסטוריה, אך הקורא שאינו היסטוריון עלול ללכת לאיבוד בשלל הפרטים. לעתים העצים מטשטשים את ראיית היער. כמו כן, לא תמיד ברור הקשר בין התיאוריה של הפוליטיקה ההסדרית או של המשבר המערכתי לבין מה שהתרחש במדינת ישראל הצעירה סביב סוגיית החינוך. בעיה זו באה על פתרונה (החלקי) בשני פרקים מסכמים (ניתוחים השוואתיים ותיאורטיים והמשבר והתמורות במערכת החינוך), כשפרופ' דון יחיא מזכיר לקוראיו את התיאוריה המונחת בבסיסו של הספר ואת משמעויותיה למקרה הנדון.

על אף פגמים קלים אלה זהו ספר מופת לעבודה מחקרית רצינית, יסודית ומעמיקה. היסטוריונים, אנשי חינוך, אלה המתעניינים בהסדרים שעיצבו את דמותה של מדינת ישראל כפי שהיא היום וכל שוחר דעת ימצאו עניין רב בחיבור זה.

לא נולדים אלימים: החיים הרגשיים והחברתיים של ילדים קטנים

מרים רוזנטל, ליהי גת, חנה צור

תל אביב: קו אדום הוצאת הקיבוץ המאוחד. 2008. 333 עמודים
סקרה: ליאת חממה¹

ספרן של מרים רוזנטל, ליהי גת וחנה צור מופיע בעיתוי מתאים ביותר, בתקופה שבה טורחים רבות בפיתוח והפעלת תוכניות מניעה וטיפול העוסקות באלימות בין ילדים. שם הספר יוצר אפוא ציפייה להוסיף ידע והבנה על מקורות האלימות של ילדים: אם ילדים לא נולדים אלימים, איך בכל זאת יש אלימות בקרבם? ציפייה זאת מתמלאת בחלקה. לאורך שלושה מתוך ארבעת שערי הספר, הכותבות מובילות את הקורא בעיקר לפיתוח הבנה ולהעשרת הידע על ההתפתחות הרגשית והחברתית של תינוקות, פעוטות מתחת לגיל שלוש וילדי גן בני שלוש עד חמש. הבנה וידע אלה יוכלו לשרת הורים, אנשי חינוך ואנשי מקצוע בבואם לטפח כישורים רגשיים חברתיים אצל הילדים, ובכך יתרמו למניעת האלימות בין ילדים או לצמצומה. בשער הרביעי של הספר אף מפורטת תוכנית התערבות מונעת לגיל הרך, המיועדת למטפלות ולגננות. נושא האלימות בין ילדים משתמע אפוא בין השורות הכתובות ומהווה רקע ורציונל לגוף הספר, שעוסק בעיקר בחיים הרגשיים והחברתיים של ילדים קטנים.

מורנו, שמחקריו הדגישו את חשיבות התפתחות הילדים באמצעות יחסי גומלין חברתיים, מציין: "היבט אחד עודנו מוזנח בתיאור התפתחותו של התינוק האנושי, והוא חקירה מעמיקה יותר של מונחים מוכללים כמו סביבה, מצב, או שדה. [...] החלקים החשובים ביותר בסביבה או בשדה הם הפרטים המקיימים ביניהם יחסי גומלין" (Moreno & Moreno, 1944, p. 7). הוא הניח שכאשר יחסי גומלין מוקדמים אלה חסרים או פגומים, עלול להיגרם נזק לילד המתפתח. דברים דומים נאמרים בהקדמה לספר שבה מצינות הכותבות שאחת הסיבות ללידת הספר היא שהורים ואנשי מקצוע אינם מכירים את החוויות הרגשיות והחברתיות שהילדים חווים בעת שהותם במסגרות חינוכיות, שהן הסביבה או השדה שבתוכו מתקיימים יחסי הגומלין שבהם דן מורנו.

בספר ארבעה שערים. השער הראשון מספק רקע על התפתחות היכולת הרגשית והחברתית אצל ילדים. הוא כולל מבוא המתייחס לרקע ההיסטורי של חקר רגשות ויחסים חברתיים אצל ילדים ועוד שלושה פרקים על חוויות רגשיות והבעות רגשיות, על ויסות וארגון חוויות רגשיות ועל הבנת הרגשות וההבנה החברתית בקרב ילדים קטנים.

1 מרצה בתחום ילד ונוער, בית הספר לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת תל אביב.

השער השני עוסק בגורמים המשפיעים על התפתחות היכולת הרגשית-החברתית. המבוא מתייחס למודל האקולוגי של ברונפנברגר הנוגע להתפתחות הרגשית-החברתית, וארבעת הפרקים שאחריו מציגים גורמים שונים בכל אחת מהמערכות שתוארו במודל האקולוגי, המשפיעים על ההתפתחות הרגשית-החברתית אצל ילדים: גורמים פנים אישיים – הטמפרמנט המולד של הילד; גורמים בסביבה הקרובה – חוויות הילד במשפחה; גורמים בסביבה הרחוקה – המסגרת החינוכית שבה נמצא הילד והמדיניות החברתית; גורמים בסביבת המקור – היבטים תרבותיים והשפעתם על העולם הרגשי-החברתי של הילד. בשער השלישי שלושה פרקים שעניינם החוויות היומיומיות של הילדים בתוך קבוצה ותורמתן להתפתחות הרגשית והחברתית, וחלקן של המטפלות והגננות כמקדמות ומטפחות של התפתחותם הרגשית-החברתית של ילדים.

לאורך שלושת השערים שזורות הכותבות מובאות מספרות תיאורטית מגוונת להבהרת מושגים כמו רגשות (עמ' 27-32), ויסות רגשי (עמ' 43-49), טמפרמנט (עמ' 91-94), ילדים פופולריים, דחויים ו"בלתי נראים" (עמ' 227-232), יכולת חברתית (עמ' 178) ועוד. מלבד זאת הכותבות משתפות את הקורא במחקרים עדכניים מחו"ל ומהארץ הנוגעים לסוגיות שהן מתארות. למשל: מחקרים על ההשלכות החברתיות של ההבנה הרגשית-החברתית של ילדים (עמ' 67-69), השפעת הטמפרמנט על התפתחות יחסים חברתיים (עמ' 103-106), מרכיבים של מסגרת חינוכית איכותית בכלל (עמ' 147) והמצב של המסגרות החינוכיות בישראל בפרט (עמ' 151-154), הבדלים תרבותיים בנושא קונפליקטים ומריבות (עמ' 161-164), התערבות או אי התערבות של מטפלות וגננות בחיי קבוצה (עמ' 236-241). הכתיבה התיאורטית והמחקרית מלווה גם בדוגמאות ובתיאורי מקרים קטנים.

בשער הרביעי מוצעת תוכנית הדרכה לגננות לקידום היכולת הרגשית-החברתית של פעוטות במסגרות קבוצתיות – ללמוד להיות ביחד. שער זה כולל מבוא, תיאור של אוכלוסיית היעד והרציונל לבחירתה ופירוט של ארבע יחידות הלימוד של התוכנית.

כל יחידת לימוד כוללת רקע על הנושא הנלמד ומטרתו וארגז כלים, המכיל גם דוגמאות והתייחסות לעמדות ולאמונות בהקשר של הנושא הנלמד. חלק ב של השער מציג תיאור מקרה (עמ' 203-291) הממחיש כיצד להפעיל את התוכנית הלכה למעשה. הוא מסתיים בהערכת התוכנית – ייחודיותה ותרומתה לטיפול בהתפתחות הרגשית-החברתית אצל ילדים. תוכנית ההתערבות מתוארת בצורה בהירה ודידקטית, ומוגשת בצורה מודולרית, כתרגום פרקטי של הידע וההבנה שנצברו בשלושת השערים הראשונים של הספר.

המחברות ממליצות לייעד את הספר "להורים לגיל הרך, לאנשי חינוך ולאנשי מקצוע אחרים שעובדים עם ילדים בגיל הרך ולסטודנטים המתמחים בתחומים אלו. [...] לכל מי שסקרן לדעת יותר על ההתנהגות החברתית של ילדים בגיל הרך" (עמ' 13). בתום קריאת

הספר אני מתרשמת שהספר אכן מתאים לכל קהלי היעד שהכותבות פונות אליהם, אבל אני סבורה שבראש ובראשונה הספר מיועד להורים לילדים בגיל הרך ולגננות ומטפלות במשפחות, במעונות היום ובגני הילדים. זאת משום שבשני השערים הראשונים הכותבות עוסקות בעיקר בחלקם של ההורים והגננות בפיתוח יכולת רגשית וחברתית אצל ילדים. הן מתארות את חשיבות מערכת "היחסים האנכיים" של ילדים עם מבוגרים. בשני השערים האחרים הן מתמקדות במערכת "היחסים האופקיים" – היחסים החברתיים של הילד עם ילדים אחרים (במנחם של Hartup, 1989) והשפעתה של הגננת על איכות יחסי הגומלין שהילד יפתח בקבוצה. נראה שמבנה הספר וכתובתו מסמנים אותו ככלי עבודה שימושי בעיקר לדמויות המשמעותיות בחייו של ילד. עם זאת, גם אנשי מקצוע וסטודנטים במקצועות הסיוע האנושי יכולים לקבל ידע והבנה על חשיבות העבודה עם סביבת הילד (הורים, גננות, מורות), ולא רק עם הילד עצמו.

לסיכום, נקודות החוזק המרכזיות של הספר הן הצלחתו לשקף דילמות וסוגיות שמטרידות הורים ואנשי מקצוע סביב המדיניות החברתית והשפעותיה על החוויות שילדים חווים במסגרות חינוכיות. כמו כן מצביע הספר על האחריות המשותפת של ההורים ושל הגננות (התורשה והסביבה) להתפתחות תקינה של ילדים בכלל והתפתחות כישורים רגשיים וחברתיים בפרט. הספר מחזק מגמה בפסיכולוגיה ההתפתחותית הטוענת שהחוויות שילדים חווים במהלך גדילתם חשובות לא פחות מהתכונות והכישורים שאיתם הם נולדים, ושיש צורך להבחין בין שלוש השפעות אפשריות על התנהגותם של ילדים ועל אישיותם: הגנים שלהם, חוויותיהם בבית וחוויותיהם מחוץ לבית.

המרכיב שהיה חסר בספר מנקודת מבטי הוא פרק הדן באלימות בין ילדים. ניתן היה להתייחס לנושא זה דרך הדיון על הנטייה להתנהגות פרו-חברתית או להתנהגות תוקפנית, שהוצג בפרק השמיני על יחסים חברתיים בין ילדים. אני תקווה שהספר והמסרים שבו ישפיעו הן על קובעי המדיניות והן על ההורים ואנשי חינוך. אני רואה חובה לכל גננת ומטפלת בילדים לקרוא ספר זה ולהתנסות בתוכנית ההדרכה הכלולה בו.

מקורות

- Hartup, W. W. (1989). Social relationships and their developmental significance. *American Psychologist*, 44 (2), 120-126.
- Moreno, J. L. & Moreno, F. B. (1944). Spontaneity Theory of Child Development. *Psychodrama Monographs*, 8. New York: Beacon House.

צברים לא מזדקנים: סיפורי חיים של קצינים בכירים מדור תש"ח

גבריאלה ספקטור-מרזל

ירושלים: מאגנס. 2008. 368 עמודים

סקרה: שירלי אברמי¹

מחקרה של ד"ר גבריאלה ספקטור-מרזל, שהיווה את הבסיס לספר, כלל ריאיונות עם 36 קצינים בכירים בדימוס, ילידי העשור השני של המאה ה-20 (1921-1929). המחברת מציינת בפתח הספר שהנחו אותה שתי שאלות מרכזיות: כיצד הקצינים מתמודדים עם הניגוד בין הזדקנותם לבין אתוס העלומים; מה הזהויות האישיות של קציני תש"ח מלמדות על התרבות הישראלית (עמ' טו). בעת הריאיונות היו המרואיינים בני 65-75, טווח גיל המאופיין, לדברי המחברת, ב"תפקוד פיסי ושכלי תקין, רשת תמיכה רחבה ומיעוט יחסי של אובדנים" (עמ' 23). ספקטור-מרזל בחרה בקבוצה סימבולית מבחינות רבות, הן מעצם העובדה שהם ילידי עשור שעיצב את זהותם (התבגרותם היתה בשנות ההגנה והפלמ"ח, הקמת המדינה ומלחמת העצמאות) והן בשל היותם קצינים בכירים (תת-קבוצה בתוך הקבוצה שניתן להגדירה כ"מלח הארץ"). מ-23 המרואיינים המרכזיים היו תשעה בדרגת אלוף, שלושה בדרגת תא"ל, תשעה בדרגת אל"ם ושניים בדרגת סא"ל. כולם לחמו במסגרות הביטחון של היישוב, ומלבד אחד שלחם באצ"ל ובלח"י, השתייכו כולם לזרם המרכזי. המרואיינים, שהמחברת מקפידה לכנותם לאורך כל הספר "הקצינים" ובכך בעצם גם מעצבת את האופן שבו הקורא תופס אותם, התבקשו "לספר את סיפור חייהם". היא מבהירה שכדי להימנע מהתמקדות בשירות הצבאי הדגישה בפתיחת הריאיונות ש"הייתי רוצה לשמוע על כל מהלך חיך, לא רק על הפרק הצבאי" (עמ' 24). אבל היא עצמה מציינת שהסיטואציה של "צעירה חוקרת זקנים" (עמ' 24) פירושה שהמרואיינים ראו בה נציגת קבוצה גילית שאליה מיועדים הסיפורים, וייתכן כי בשל כך עוצבו סיפוריהם לתכלית אחרת מזו שהמחברת ראתה בה את שאלת המחקר. כדי להרחיב את היריעה המחקרית המשיכה המחברת לעוד חלק של המחקר, שבו הציגה למרואיינים שאלות ממוקדות, ושאלה אותם במפורש על זיקנתם.

הספר עוסק באופן ההתמודדות של המרואיינים עם זיקנתם. לכאורה אמורה הזיקנה לסתור, מעצם טבעה, את מאפייניהם של המרואיינים בגיל צעיר: נשיאה בתפקידים

1 מנהלת מרכז המחקר והמידע של הכנסת. עוסקת בעבודתה בין השאר במחקר בתחומי החברה הישראלית. בת לאב בן דור תש"ח, איש ההגנה.

בכירים בציבוריות הישראלית, בריאות טובה ומקום מרכזי במעגלים חברתיים. אבל מתברר שהמרואיינים רואים בזיקנתם המשך ישיר של צעירותם: גם בזיקנתם הם ממשיכים לשאת בתפקידים ציבוריים כחברים בדירקטוריונים; הם מקפידים מאוד על בריאותם דרך השתתפות בחוגי התעמלות וספורט, וככלל נראה שאין הם רואים עצמם כזקנים, ודאי שלא כמייצגים בסיפוריהם מאפיינים של הזדקנות. בעיני עצמם הם ממשיכים להיות מנהיגים ובריאם, ובמובן מסוים צעירים, גם בזיקנתם. אף שהמחברת עצמה מסייגת שלא ברור אם ועד כמה ניתן להכליל מתוך קבוצת המרואיינים, על מאפייניה הייחודיים, על קבוצות אחרות של זקנים, בישראל או מחוצה לה, נדמה שאינה מתייחסת לכך שהבחירה בקבוצה זו בעייתית במיוחד בהקשר זה. הבחירה בקצינים בכירים היא מלכתחילה בחירה באנשים שניתן להניח שנקטו אסטרטגיות התמודדות יעילות במשך כל חייהם ושבמובן מסוים מתייחסים לזיקנה כאל עוד אחד מהאתגרים שעמדו לפניהם כמנהיגים, בתקופות אחרות בחייהם. המחברת מצפה למצוא סתירה בין האופן שבו הם תופסים את עצמם כזקנים לבין תפקידיהם בהנהגת המדינה כצעירים, לאור תיאוריות מקובלות על הזיקנה; למשל: "כזקנים הם מודרים אל השוליים החברתיים" (עמ' טו). אבל קבוצה ספציפית זו היתה במרכז ההווה החברתית והאתוס הישראלי כל חייה, וככזו אין לצפות שתהיה מודרת מהם בזיקנתה.

הספר מציג באופן מעמיק את סיפורי המרואיינים שהיוו, כאמור, את הבסיס למחקר, ובמקביל הוא מציג באופן נרחב תיאוריות הקשורות לזיקנה ולהזדקנות, ובוחר מולן את סיפורי הזקנים ואת התאמתם למודלים קיימים. המחברת גם מתייחסת לאופן שבו זהותה שלה השפיעה על תפיסתה את הסיפורים ואת ניתוחה אותם. במובן זה נדמה לי שהעובדה שאינה ילידת הארץ ועל כן אין לה "הטבעה" תפיסתית בנוגע לקבוצה זו, כפי שהיא עצמה מציינת, אפשרה לה להתייחס למושאי מחקרה ללא המטען הרגשי המלווה את ילידי הארץ בהתייחסותם לקבוצה זו, ובכך גם חידדה את האופן הביקורתי שבו ניתחה את הממצאים.

הממצא העיקרי העולה מהספר הוא שבני דור זה – שהיו קצינים בכירים בצה"ל, אנשים מרכזיים בעיצובה הבטחוני של מדינת ישראל בשנותיה הראשונות, ואשר גם לאחר פרישתם ממשיכים במעגלי חיים שבהם הם נושאים בתפקידי מנהיגות ופיקוד – רואים במעגל הקריירה, העשייה למען המדינה, "השליחות" כפי שהם מגדירים אותה, את מעגל החיים המרכזי שלהם, אם לא היחיד. הם הזכירו מעגלים אחרים – משפחה, פנאי וכיוצא באלה – רק אם שירתו את הסיפור המרכזי שלהם. אין הם רואים עצמם כזקנים, גם לא כמזדקנים; זהותם השורשית, הצברית, שאפיינה את ימי בחרותם, היא זו המאפיינת אותם, על פי תפיסתם, גם בעשור השמיני לחייהם. זהות זו מתאפיינת בפעילות או כפי שהציג זאת אחד המרואיינים: "אתה חי כשאתה יוצר, כשאתה חשוב לסביבתך, כשאתה חלק מקולקטיב" (עמ' 215). שלושה תנאים אלה הם מאפיין חיוני עבורו גם בזיקנתו. אין הוא

רואה את עצמו, כפי שניתן לראות בדימויים של "זיקנה מוצלחת", כאדם שפעילותו למען הכלל והחברה הולכת ומתמעטת, שגם אם הוא בריא, מצופה ממנו להתמקד בפעילות פנאי אינדיבידואלית או בטיפול בנכדיו, ובוודאי שלא בתרומה לקהילה. המחברת מזכירה בהקשר זה תיאוריות של "אייג'זם", אפליה כלפי זקנים, שעל פיהן דימוי הזיקנה כסיטואציה חלשה, חולה, דוחה מאפשר הזרה של הזקנים, וברוב המקרים גורם גם להם עצמם להיענות לדימוי הזה. המרואיינים של מרזל-ספקטור רחוקים מלהיענות לו: אין זה עולה על דעתם כלל. בתגובה לשאלת המחברת בדבר יציאה לפנסיה, משיב אחד מהם: "איפה! סדר היום שלי מאוד עמוס!" (עמ' 214).

הספר מחולק לשני שערים, ובהם שבעה פרקים. השער הראשון, העוסק ב"תעודות זהות הסיפוריות" של המרואיינים, מבחין בין שלושה חלקים בסיפוריהם: המבוא ובו תיאור ילדותם ונעוריהם; העלילה – תיאור העשייה הצבאית למען הכלל; ההווה. את ההווה מגדירה המחברת כ"עוד מאותו דבר"; גם בהווה שלהם, בזיקנתם, המרואיינים מציגים מודל גברי צעיר, המאופיין בשליטה, בתפקידי ניהול, בפעילות ובתכליתיות. גם כשהם זקנים, אין הם זקנים במובן הדימוי והתפיסה החברתית של הזיקנה. בשער השני שואלת המחברת מה בעצם בחרו המרואיינים לספר ומדוע בחרו דווקא בסיפורים אלה. המחברת רואה את הבחירה של המרואיינים בפרקים מסוימים, "צעירים", מתוך סיפור חייהם, כאסטרטגיה – מוצלחת לטעמה – המאפשרת להם לחוש מוערכים גם בזיקנתם, חרף המשמעות השלילית של הזיקנה בישראל: "הסיפור כתיקון" (עמ' 285).

בסופם של שני שערי הספר מביאה המחברת מבט מסכם על כלל ממצאי המחקר, ולפיו סיפורם של הקצינים הבכירים, מנהיגי דור תש"ח, מהווה מודל להזדקנות טובה דווקא בשל הימנעותם מ"זיהוי עצמי זיקנתי" (עמ' 24) והמשך מעגלי החיים הכוללים פעילות "צעירה": חוגי ספורט, חברות בדירקטוריונים לאחר גיל הפרישה וכיוצא באלה. בכך אין המרואיינים נענים לתפיסת הזיקנה בחברה הישראלית; להפך, הפתרון שהם נוקטים כדי לשמור על זהותם העצמית החיובית גם בזיקנתם הוא למדר את עצמם מן הזיקנה – ליצור "א-אינטגרציה" (עמ' 304) בין זהותם, כפי שהיא באה לידי ביטוי בסיפורים המעוגנים בעבר, שבו היו צעירים ובריאם, לבין ההווה שלהם. אך בעוד אסכולות שונות, כפי שטוענת המחברת, היו עשויות לראות בכך הדחקה, הכחשה והשטחה של הקיים, רואה היא בכך את המפתח להבנת תפיסתם העצמית החיובית, למרות בגידת הגוף, אובדן החברים ושאר הקשיים המאפיינים את גיל הזיקנה. "בסיפוריהם הם ממשיכים להיות נערים צברים, מפקדי צבא מיתולוגיים וגברים שמשרתים את מולדתם" (עמ' 305). המחברת מבקרת את האופן שבו תיאורטיקנים מסוימים מפרשים את אותה התמונה: "בניגוד לטענה שדבקות בגבריות המסורתית מעכבת הזדקנות מוצלחת וגורמת לדחק, חרדה, פחד ועצבות, אני סבורה שבנסיבות התרבותיות הקיימות זוהי אסטרטגיה יעילה... לשימור זהות לגיטימית" (עמ' 208).

השאלה אם אכן זו אסטרטגיה יעילה ראויה לדיון במסגרת ספר זה, אך הדיון חשוב גם מעבר לדוגמה שניתנה בספר. א-אינטגרציה זו בעצם מדירה מן העצמי חלקים מרכזיים שלו: בסיפוריהם של המרואיינים מדובר על הפחדים הקשורים בהזדקנות, המוזכרים בספר במשורה, ובהם הפחד מאובדן חברים מקבוצת השווים, מבגידת הגוף וכמובן מהמוות. האם ניתן להכליל, כפי שמבקשת המחברת, מהזהות האישית של קציני תש"ח על התרבות הישראלית? בהחלט כן, אך בהסתייגות. החברה הישראלית אופיינה שנים רבות ב"א-אינטגרציה" של בעיות בכלל. בין אלה ניתן להתייחס להתעלמות הגורפת, במשך שנים, מבעיותיהם ומעצם קיומם של הלומי קרב, למיתוסים של "אבל ראוי" שמאופייין בהפנמתם ובליעתם של הרגשות וכיוצא באלה. נדמה שבמהלך השנים חל שינוי באופן שבו החברה תופסת את החלקים הקשים והכואבים בתוכה, שהפכו לגיטימיים ומקובלים יותר, הן לביטוי והן לטיפול; אך הספר מראה שאין תהליך זה חל על המרואיינים. האסטרטגיה של "מוכרחים להיות שמח" שאפיינה את שנות הקמת המדינה היתה מן הסתם יעילה לזמנה, כשאו היה על המרואיינים להתמקד בעשייה, במשימה, בהקמת המדינה ובשמירה על הקיים, שתמיד היה חשוף לסכנות קיומיות. אבל האם אסטרטגיה זו ממשיכה להיות יעילה גם בזיקנה, שבה לכאורה האדם יכול, מכוח הישגיו, להתמודד עם הקשים שהדחיק כל חייו? כאמור, נדמה לי שהקביעה שזו אסטרטגיה יעילה ראויה להעמקה, תוך להתייחסות לשאלה מה המחירים שאדם עלול לשלם כשאינו נותן לחלקים הקשים, המפחידים והמאיימים מקום בחייו. המחברת מסכמת זאת יפה בצינה ש"כתכונת אופי, הפלמחניקיות מלווה אותם לאורך חייהם" (עמ' 279).

ספר זה, הכתוב בלשון בהירה וקולחת, חשוב מסיבות רבות. הוא מתעד "דור הולך ונעלם", שחבריו נמצאים כבר בערוב ימיהם. הוא מציג לפני הקוראים קבוצה חשובה בבנייתה של מדינת ישראל, ערכיה והאתוס שעליו היא מושתתת. בעידן שבו שחיטת פרות קדושות היא צו השעה, נדמה שיש אומץ בנקיטת גישה הפוכה. גם מבחינה מחקרית-תיאורטית חשיבותו של הספר רבה, שכן הוא מהווה מודל לראייה לא שיפוטית, שדרכה החוקרת מתארת את סיפורי החיים שהוצגו לפני "ללא מורא, ללא משוא פנים". אין היא נרתעת מכובד משקלה של ההיסטוריה שהונח לפתחה, ועם זאת היא מתייחסת לקבוצה זו במלוא הכבוד שהיא ראויה לו. הספר חשוב לגרונטולוגים ולמומחים בתחומי הזיקנה, כמו גם לסוציולוגים ולחוקרי החברה הישראלית בכלל. מדינת ישראל כמדינה צעירה בונה לעצמה כל שנות קיומה מודלים יש מאין. במקרה זה מדובר על מודל ההזדקנות של "צעירי דור תש"ח". אף שראו את הוריהם מגיעים לגיל זיקנה, אין זיקנתם של הוריהם מהווה מודל ראוי עבורם, והם נוקטים אסטרטגיה שונה, שהספר משכיל לאפיינה.

פוליטיקה תקשורתית בת זמננו: אזרחות מקוונת בעידן של מדיה On-Line (חלק א')

אורית גלילי-צוקר

תל אביב: הוצאת רמות, אוניברסיטת תל אביב. 2008. 268 עמודים
סקר: אריה קיזל¹

פרשת מוניקה לווינסקי היתה אחת מנקודות השבר של התקשורת העולמית ובתוכה גם העיתונות הישראלית. עד שנות ה-90 אופיינה העבודה העיתונאית בכך שהחדשות הופרדו מהבידור, דעות הופרדו מעובדות, דיווח חדשותי היה צריך להיות מדויק, אובייקטיבי ומאוזן עד כמה שאפשר, והציבור תואר כפסיבי ונתון למניפולציות, כשהתקשורת, האליטות והמומחים שימשו "שומרי הסף" (gatekeepers) של המידע (עמ' 17).

ד"ר אורית גלילי-צוקר היתה עד סוף שנות ה-90 עיתונאית ועורכת בכירה בעיתון הארץ. אז פנתה לאקדמיה ועשתה במסגרתה מלאכת השלמה מקיפה להרחבת הידע שלה ולעיגונו התיאורטי. בעבודת המחקר הראשונה שלה חקרה את המנהיגות הפוליטית, את התקשורת הפוליטית ואת המשטרים הדמוקרטיים (גלילי-צוקר, 2004). כעת, בכרך זה, מובא המשך המחקר, שהוא למעשה העמקה שלו. הספר מעניק מבט מעמיק ובעיקר מקיף על השינויים המואצים המתחוללים במקצוע העיתונאות, בעבודת העיתונאי, במעמד העיתונות, בתפקיד שיש לה בזירה המדינית והגלובלית ובמוצר המוגמר המוגש לצרכני התקשורת. הספר מכסה טווח רחב של תופעות המעידות על שינוי העיתונות בעידן הפוסט-מודרני: שינוי מהות החדשות; ההצהבה; השינוי בסיקור הפוליטי דרך סקירה כרונולוגית של המחקר סביב תקשורת פוליטית; אינפורמיינמנט וספין; הצנינות כלפי הפוליטיקה; השפעותיהן של הטלוויזיה ותרבות הסאונד בייטס על התחום.

הספר בוחן את מעגל הקסמים שבו לא ברור כלל מה קודם למה: המציאות האובייקטיבית או זו המדומינת המייצרת את ה"היפר מציאות" התקשורתית. הוא דן בתהליך ה"התברגנות" של התקשורת המחפשת אחר קונצנזוס חברתי, בטשטוש התחומים ההולך ומקצין שבין מידע ובידור ובבחישה של אנשי יחסי הציבור וה"ספין דוקטורס" במוצר העיתונאי. הספר מצייד את הקורא בידע ומספק לו תובנות על נושאים אלה.

1 מרצה לחינוך ותקשורת במכללת אורנים.

גלילי-צוקר מסתמכת על תפיסותיהם של התיאורטיקנים בארת' ובודריאר, ובעזרתן היא מפענחת עבור הקוראים את הקודים של התקשורת הפוסט-מודרנית המתפתחת בחברה של טכנולוגיה ומדיה. היא מסבירה ש"ייצוגי המציאות הפוליטית אינם אלה 'האובייקטיביים', אלא אלה המוגדרים כ'מציאות' על ידי אמצעי תקשורת ההמונים" (עמ' 10). יתר על כן, הייצוגים בחברה הפוסט-מודרנית נעשים חשובים יותר מהמציאות שהם מייצגים.

הספר סוקר ארבעה עשורים של תקשורת פוליטית במערב, ומהם אפשר להשליך לא מעט על תהליכים מקבילים שהתרחשו בישראל. הוא עוקב אחר תהליך ההצהבה של העיתונות, הכתובה והמשודרת, תהליך שהחל בתדמית המהוגנת, הטהורה והמקצועית של העיתונאים בוב וודוורד וקארל ברנסטין, חושפי פרשת ווטרגייט, והידרדר בימינו לתופעה של בדרנים שהופכים לעיתונאים.

את הספר החלה גלילי-צוקר לכתוב אחרי בחירות 2006 בישראל, שאת תוצאותיהן היא מפרשת ככאוס של המציאות הפוליטית, וסיימה זמן קצר לפני הבחירות של 2008 בישראל ובארצות הברית. היא מראה בו ש"בניגוד לעבר מתקיימת היום מציאות תקשורתית דמוקרטית יותר, שבמסגרתה מסרבת העיתונות לשתף פעולה עם פוליטיקאים המנסים להסתיר פרשיות שחיתות והתנהגות לא מוסרית. ואולם בה בעת מייצרים הפוליטיקאים – בתעשייה פרופסיונלית כלכלית ואינטרסנטית רבת-עוצמה של שיווק ושל מיתוג פוליטי, שפועלת לצד הפוליטיקאים הנבחרים ובאורח מטריד משתווה לה בעוצמתה – עוד ועוד שיטות כדי לסחרר ולהסיח את דעת הקהל מכישלונות, מפגמים וממעידות" (עמ' 13).

גלילי-צוקר בוחנת תהליכים אלה, הן מנקודת מבט תמטית והן מנקודת מבט היסטורית. היא מסבירה שחל שינוי בדרכי הסיקור של פוליטיקאים. התקשורת העצימה בעבר תהליכי פרסונליזציה ומיתוג של פוליטיקאים, אך השינויים הטכנולוגיים והתוכניים הביאו בשלוש השנים האחרונות לבדיקה מחודשת של מושגי התקשורת הפוליטית שאנו משתמשים בהם. האינטרנט הכניס, לטעמה, לתחום התקשורת הפוליטית את הדיון המעודכן במושגים כמו "פרסונליזציה מחדש" ו"מיתוג מחדש" של פוליטיקאים ויצר "חווייה פוליטית חדשה שלא כולה מובנת לנו עדיין" (עמ' 13).

הספר מציג את המושגים האחרונים של מחקר התקשורת הפוליטית, ובהם הנראות החדשה (New Visibility), אובדן ההילה, פוליטיקת התדמיות, פוליטיקת האריזה, פוליטיקת האינטימיות, הספין דוקטורס ופוליטיקת המיתוג והמיתוג מחדש. מושגים אלה מלווים כיום כל פוליטיקאי המבין שהמשחק הפוליטי בעידן הנראות החדשה מתנהל בעיקר בזירת התקשורת.

גלילי-צוקר ממחישה שינויים אלה באמצעות דבריו הנוקבים של טוני בלייר בקיץ 2007: "אם אתה חבר פרלמנט זוטר, אתה קודם כול לומר לפרסם הודעות שיעוררו עניין בתקשורת ואחר כך לשאת נאומים טובים. אני לא אומר 'זה נורא, בואו נחזור למה שהיה פעם'. אני אומר שאין טעם להאשים את כלי התקשורת או אותנו, מכיוון שכולנו מתמודדים עם האופי המשתנה של התקשורת. וככל שנקדים להבין שמדובר במציאות משתנה, כך נוכל לדון באופן הגיוני יותר על דרכי ההתמודדות עמה.

"דברים, בני אדם, נושאים, סיפורים – הכול בשחור לבן. הצבעים האפורים של החיים נעלמו. חלק מהדברים רעים, חלקם טובים, חלקם מצליחים. כל בעיה היא משבר, עיכוב הוא סחבת, ביקורת היא התקפה פראית. כולם יודעים שאם לא יבחרו בניסוח קיצוני, מוטב שלא יתבטאו כלל" (עמ' 27-28).

גלילי-צוקר מתייחסת גם למרחב הציבורי ולטכנולוגיית האינטרנט. היא מנתחת את התפתחות המרחב הציבורי האינטרנטי, את "ניסוחי האינסטנט" (עמ' 92) והסחת הדעת, את האינטרנט והקפיטליזם הגלובלי ואת התפתחות מושג דעת הקהל, העיוות שבסקרים ותפיסת הקהל. חלק חשוב בספרה מוקדש לידוענות ולתקשורת חדשה, תופעה החוגגת את עצמה לדעת בישראל. היא מתעמקת בתרבות הכוכבים, בפוליטיקאים ובספורט, בתקשורת ממוקדת בידור וב"אפקט ארנולד", הלוא הוא ארנולד שוורצנגר, מודל של טיפוס חדש של פוליטיקאים (עמ' 198). הספר נחתם בנושא שהופך אקטואלי בישראל, מדי מספר שנים – הקמפיינים הפוליטיים. המחברת מסבירה מה כדאי להבליט בקמפיין, ומנתחת את בחירות 2004 בארצות הברית (ההתמודדות בין בוש לקרי), מעמיקה בניתוח קמפיינים שליליים ומסכמת במה לגיטימי ומה לא.

הספר הנוכחי, וגם חלק ב' שיבוא בעקבותיו, ישמש לבטח ספר יסוד בלימודי תקשורת ופוליטיקה. הוא עשוי לעורר עניין בקרב ציבור הסטודנטים למדעי החברה בתחומי התקשורת, מדע המדינה והסוציולוגיה. הספר מכיל את כל המושגים שלהם נזקקים סטודנטים הלומדים תחומים אלה, כשלצד ניתוח מסודר של התיאוריות המלוות את תחום התקשורת הפוליטית, הוא מספק גם דוגמאות הלכה למעשה. בשל הכיסוי הנרחב של העיתונות בעידן של שינוי הספר מיועד גם לציבור קוראים המתעניינים במפגש בין זירות הפוליטיקה והתקשורת.

מקורות

גלילי-צוקר, א' (2004). הטל-פוליטיקאים: מנהיגות פוליטית חדשה במערב ובישראל. תל אביב: רמות, אוניברסיטת תל אביב.

עיון ראשון

שחזור אינטימי: לינה משותפת וכמיהה לאהבה

סמדר גונן

תל אביב: רסלינג. 2009. 145 עמודים

ד"ר סמדר גונן מביאה זיכרונות ילדות המייצגים מקרה פרטי וכללי כאחד של החינוך הקיבוצי המשותף. היא טוענת שבשל היעדרותם של ההורים מחיי ילדיהם בקיבוץ, איבדו אותם ילדים את היכולת לרכוש כלים הכרחיים ליצירת יחסים אינטימיים. חוויית הנטישה העקבית של אימהות ומטפלות לימדה את בני הקיבוץ שהאדם הוא נוטש במהותו ודיכאה ופצעה את חיי הרגש שלהם. ספרה מעמיד במרכז את החיפוש אחר אינטימיות, את הכמיהה אליה ואת הניסיון להבין את מהותה.

על חשבון הקרבנות

יוסי כץ

תל אביב: משרד הביטחון - ההוצאה לאור. 2009. 336 עמודים

פרופ' יוסי כץ מאוניברסיטת בר אילן בוחן מחדש את הסכם השילומים, הפיצויים האישיים ורכוש קרבנות השואה בישראל, ומציע למדינת ישראל לפתוח את הסכם השילומים ולעדכן את חובותיה לניצולים, כל עוד האחרונים שבהם עדיין חיים. הוא דן בעניינים האלה: בהחלטה ההיסטורית משנות ה-50 להעדיף את צורכי הכלל על פני צורכי הפרט; בויתורה של המדינה על חלק מהפיצויים לקורבנות בצורת ניכוי רכושם של הטמפלרים בישראל מסכומי השילומים על פיצויים מגרמניה; בגריעת העולים לישראל לפני 1953 מרשימת הזכאים לקבל פיצויים מגרמניה; בהליך חקיקת "חוק נכי רדיפות הנאצים" שהשווה חלקית את סכומי הפיצויים האישיים שהוענקו לנכי השואה שעלו לישראל לסכומים שהוענקו לניצולים שלא עלו לארץ; בתעשיית העמלות שגבו גורמים ציבוריים ופרטיים מניצולים בגין הכנת תביעות פיצויים בעקבות אותו חוק. הפרק האחרון

מברר את הידע החדש שהצטבר בסוגיית הרכוש בישראל שנרכש בידי קורבנות השואה בתקופת המנדט ואת שנעשה בארץ בנושא זה בשנים האחרונות.

אי-כאן: שפה, זהות מקום

ישראל כ"ץ, זאב דגני ותמר גרוס (עורכים)
תל אביב: קו אדום, הקיבוץ המאוחד. 2009. 403 עמודים

הספר שנערך בידי אנשי מחקר ופרקטיקה בסוציולוגיה ובחינוך דן ביחסים שבין פריפריה למרכז. הדיון נערך במסגרת מגוונת, הן דיסציפלינרית והן חזותית, ונחלק לשלושה תחומים: שפה, זהות ומקום. 28 מאמרים של כותבים המשתמשים בקשת רחבה של שפות וסגנונות. ביניהם, מלבד העורכים עצמם, גם חביבה פדיה, דורית ברק, שולה קשת, איוב עאמר, מיה קגנסקיה, חנה קים ורבים אחרים. המאמרים משלבים אמירה אקדמית עם אמירה חווייתית ואמנותית, והם משקפים את המורכבות ורוחב היריעה של הידע הנדרש כדי להקיף את הנושאים העומדים במרכז הספר.

בנק ישראל: כלכלה פוליטית בעידן ניאו-ליברלי

דניאל ממן וזאב רוזנהק
תל אביב וירושלים: הקיבוץ המאוחד ומכון ון ליר. 2009. 206 עמודים

הכותבים, מהמחלקות לסוציולוגיה באוניברסיטת בן גוריון (ממן) ובאוניברסיטה הפתוחה (רוזנהק), מנתחים את השינויים הפוליטיים והמוסדיים, המקומיים והגלובליים, שחלו במעמדו של בנק ישראל משנות ה-80 של המאה ה-20. הם מסבירים איך הפך בנק ישראל לשחקן מרכזי בקידום הסדרים ומדיניות, שהעבירו את ישראל ממודל של מדינה מפתחת למודל ניאו-ליברלי, ואת השלכות השינוי זה על הפוליטיקה, על הכלכלה ועל החברה בארץ.

לנהל או להנהיג: יסודות הניהול, החזון והצלחה בארגונים שלא למטרות רווח בישראל

ריטה מנו

חיפה: פרדס. 2009. 173 עמודים

ד"ר ריטה מנו מהחוג לשירותי אנוש באוניברסיטת חיפה טוענת בספר שניהול ארגונים במגזר השלישי הוא משימה מורכבת ושונה מניהול במגזר העסקי או במגזר הציבורי. היא מביאה לדיון סוגיות שונות בתפקוד ובניהול ארגונים אלה. בספר פרקים על הסביבה הארגונית של מלכ"רים; היבטיהם הפיננסיים (שיווק, מסחור, גיוס תרומות, והערכת ביצוע); מתנדבים וניהולם; קבלת החלטות והעצמה; אסטרטגיות התמודדות עם הסביבה; אתגרים חדשים שהמגזר ניצב לפניהם בתחום ניהול משברים ארגוניים, התמודדות עם התקשורת והלמידה והשימוש ברשת.

היסטוריה קצרה של השיגעון

רוי פורטר

מאנגלית: מעין זיגדון. תל אביב: רסלינג. 2009. 221 עמודים

פורטר, היסטוריון של הרפואה, הלך לעולמו בגיל 55, בשנת 2002, השנה שבה יצא הספר לאור. הספר עונה על השאלות האלה: מי אובחן לאורך ההיסטוריה כסובל משגעון; מה היו המחשבות על הסיבות לשגעון; אילו פעולות ננקטו כדי לרפא משוגעים או להבטיח את שלומם ואת שלום הציבור. הוא מתפרס על פני היסטוריה ארוכה, החל ביוון ורומי, דרך אירופה של ימי הביניים והעת החדשה וכלה בארצות הברית במאה ה-19 ועד שנות האלפיים. הספר מציג טקסטים מדעיים, יומנים של רופאים ומטופלים וכן ציורים מתקופות שונות. רקפת זלשיק ונדב דוידוביץ' כתבו הקדמה מרתקת, שכוללת גם מידע רב על המחבר.

חסד חילוני

דנה פריבך-חפץ

תל אביב: רסלינג. 2009. 274 עמודים

המחברת, עורכת דין חברתית ומנחה לחינוך משפטי קליני באוניברסיטת תל אביב, מבקשת לפתח מושג חילוני חדש של חסד, שיתאים לתפיסה ההומניסטית המודרנית המעוגנת במהפכת הנאורות והרציונליות. היא יוצאת מתוך משמעותו הנוצרית של החסד, תוך דיון ברעיונותיהם של ניטשה, אריסטו, היידגר, בובר, לוינס ואחרים. היא משלבת בדיון גם ספרות ושירה – בין היתר משל דוסטויבסקי, עמיחי, אלתרמן – כדי לבחון את אפשרות פיתוח החסד כהשלמה מספקת ומלאה יותר בעולם אקזיסטנציאליסטי חילוני של אימה ואבסורד.

"לא באנו להישאר": מהגרי עבודה,

מאפריקה לישראל ובחזרה

גליה צבר

תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, ההוצאה לאור ע"ש חיים רובין. 2008. 391 עמודים

ד"ר גליה צבר מהחוג להיסטוריה של המזרח התיכון ואפריקה באוניברסיטת תל אביב מסכמת בספר זה מחקר מחקר איכותני-פרשני של חיי היומיום בקרב מהגרי עבודה אפריקאים – רובם גנאים – שהגיעו לישראל בשנות ה-80 וה-90 של המאה ה-20, וחיו בישראל לאורך שנים, רבות מהן באופן בלתי חוקי. רוב המהגרים גורשו מישראל בראשית שנות האלפיים. היא החלה את הריאיונות בישראל בשנת 2004, והמשיכה אותם באפריקה עם אנשים שחזרו לשם. צבר עיבדה את הריאיונות בארץ ובאפריקה לספר שמתעד את סיפורה של הגירת העבודה מאפריקה משלבי התהוותה, דרך התרחבותה ועד להתפוררותה והחזרה הביתה. הספר פותח בהצגת הסוגיה של הגירת עבודה כסוגיה גלובלית, ממשיך בתיאור דפוסי החיים הקהילתיים של מהגרי העבודה בישראל, עובר לתיאור ההתמודדות עם מדיניות הגירוש ומתאר את מצבם של הילדים באותה תקופה, ומסתיים במסע לגאנה בעקבות החוזרים והמגורשים ודפוסי הסתגלותם או אי הסתגלותם שם.

גברויות

רייווין קונל

מאנגלית: עודד וולקשטיין. חיפה: פרדס. 2009. 328 עמודים

זהו תרגום ראשון לעברית של המהדורה השנייה של ספרה של הסוציולוגית רייווין קונל (בעבר רוברט קונל) על הבניית הזהות הגברית. הכותבת דנה, באמצעות דוגמאות רבות ומתוך ביסוס תיאורטי מעמיק וביקורתי השואב ממושגי המגדר הפמיניסטי, במקומם החברתי של גברים ובגברויות הרבות והשונות הקיימות בחברה האנושית. בספר שתי הקדמות חשובות. האחת היא ההקדמה של ד"ר דני קפלן למהדורה העברית, שבה הוא סוקר את הרלוונטיות של גישת קונל לחקר הגברויות בישראל. האחרת היא ההקדמה שכתבה קונל עצמה למהדורה השנייה של ספרה, ובה היא סוקרת את מחקר הגברויות בעשור מאז פרסומו הראשון של הספר.

Young children's rights: Exploring beliefs, principles and practice

Priscilla Alderson

London: Jessica Kingsley Publishers. 2008. 2nd Edition. 240 pages

פרופ' פריסילה אנדרסון מהמחלקה לחקר הילדות באוניברסיטת לונדון מתמקדת בספר זה באישיותם של תינוקות וילדים קטנים ובהבנה של זכויותיהם, לא רק לשמירה על החיים ולהגנה, אלא גם לביטוי ולהשתתפות חברתית. מאז כינון אמנת האו"ם לזכויות הילד בשנת 1989 התפתחה ההכרה שלילדים יש זכויות וידעיות זכויות אלה. אנדרסון מדגישה בעיקר התפתחויות מאז שנת 2000, עת יצאה המהדורה הראשונה של ספר זה, באשר לזכויותיהם של ילדים בגיל הרך. היא מלמדת שזכויות של ילדים חדרו לחיי היומיום בבריטניה ושתקשורת משופרת בין מבוגרים לילדים מאפשרת לילדים לקחת תפקיד פעיל בהגדרת זכויותיהם. אנדרסון מצביעה על אמון רב יותר של קובעי מדיניות בזכותם של ילדים קטנים לשוויון זכויות במסגרת יכולותיהם בתחומים כמו השתתפות, התייעצות והבעת דעה.

**Progressive community organizing:
A critical approach for a globalizing world**

Loretta Pyles

New York: Routledge. 2009. 191 pages

ד"ר לורטה פילס משלבת הוראה באוניברסיטה עם פרקטיקה מעשית בעבודה קהילתית. בספר זה היא מציגה את התיאוריות החברתיות, העקרונות החברתיים והכלים הנחוצים לפי גישתה לעבודה קהילתית אפקטיבית. בחלק מהפרקים העיוניים מובאות דוגמאות מהפרקטיקה של המחברת בארגון תושבי ניו אורלינס לצורך שיקום מצבם לאחר אסון הוריקן קתרינה. החלק המסכם את הספר דן בשאלות של סולידריות וצדק גלובלי וכן בהיבטים של דת ורוחניות בהתארגנות קהילתית.

